

ทางเลือกภายใต้ระบบพันธสัญญาของเกษตรกรผู้ปลูกพืชอินทรีย์ ในจังหวัดนครปฐม

Choices under Contract Farming System of Organic Farmers in Nakhon Pathom Province

ภัทรพรรณ ทำดี^{1/}

Patrapan Tamdee^{1/}

^{1/}ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900

^{1/}Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, Bangkok 10900, Thailand

(Received 9 December 2015; Accepted 16 March 2016)

Abstract: This qualitative research aims to explore choices of organic farmers in Nakhon Pathom province in responding to the contract farming system. In-depth interview with 21 households of organic farmers who have experience in organic farming under contract farming system was used in data collecting process. The research showed that these farmers reacted with the system in different ways. Some farmers decided to give up their role in contract farming to emancipate themselves from the exploitation and tried to find the most beneficial choice, while others tried to adjust to survive by negotiating and handling with the companies exploiting them. How these farmers managed the situation depends on the assessment of their resources, both in groups and at a personal level. In order for the farmers to be self-reliant in such systems, they need to be provided with enough resources in knowledge, networks, and essential rules relating to organic farming and contract farming system.

Key Words: contract farming, organic farming, Nakhon Pathom

บทคัดย่อ: การวิจัยเชิงคุณภาพในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทางเลือกในการตอบสนองต่อระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกรผู้ปลูกพืชอินทรีย์ในจังหวัดนครปฐม เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับเกษตรกรที่เคยมีประสบการณ์การทำเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ภายใต้ระบบพันธสัญญาในจังหวัดนครปฐม จำนวน 21 ครัวเรือน ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรต่างมีวิธีการจัดการเพื่อให้ตนเองอยู่รอดในระบบพันธสัญญาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งการตัดสินใจยุติบทบาทในระบบพันธสัญญาเพื่อปลดแอกตัวเองจากการถูกเอารัดเอาเปรียบ และแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ให้ผลประโยชน์สูงสุด ในขณะที่เกษตรกรอีกกลุ่มหนึ่งตัดสินใจที่จะปรับตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอดต่อไปในระบบพันธสัญญา โดยพยายามต่อรอง และหาวิธีจัดการกับบริษัทที่เข้ามาเอารัดเอาเปรียบ ซึ่งการที่เกษตรกรจะตัดสินใจเลือกทางเลือกใดขึ้นอยู่กับการประเมินฐานทรัพยากรที่ตนมีอยู่ทั้งทรัพยากรในระดับกลุ่ม และทรัพยากรในระดับบุคคล หากต้องการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ใน

ระบบดังกล่าว จึงจำเป็นต้องสนับสนุนทรัพยากรที่เพียงพอต่อการปรับตัว ทั้งในแง่องค์ความรู้ เครือข่าย และกฎระเบียบที่เอื้อประโยชน์ต่อการทำเกษตรในระบบอินทรีย์และระบบพันธสัญญา

คำสำคัญ: เกษตรพันธสัญญา, เกษตรอินทรีย์, นครปฐม

คำนำ

การทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศไทยไม่ใช่เรื่องใหม่ และมีการขยายตัวอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งปัจจุบันประเทศไทยมีพืชและสัตว์จำนวนมากที่ผลิตในระบบพันธสัญญาเพื่อป้อนเข้าสู่กระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม (จิรวรรณ และพรสิริ, 2557) ไม่ว่าจะเป็นเกษตรพันธสัญญาแบบประกันรายได้ แบบประกันราคา และแบบประกันตลาด (Shepherd, 2013) ทั้งนี้จุดเด่นที่ทำให้การทำเกษตรในลักษณะนี้เป็นที่นิยมในเกษตรกรหลายกลุ่มเนื่องจากเกษตรกรมีผลผลิตขายแน่นอน และเป็นการประกันรายได้ ประกันราคาสินค้าล่วงหน้า พร้อมทั้งอาจมีการจัดหาวัตถุดิบและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ รวมไปถึงการสนับสนุนสินเชื่อทางการเงินด้วย ผลตอบแทนจึงค่อนข้างแน่นอนและสูงขึ้นไปมีผลตอบแทนต่อไร่สูงกว่า เกษตรกรเองก็มีโอกาสที่จะได้เรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ในการผลิตผ่านทางบริษัทคู่สัญญาหรือผ่านทางสถาบันการศึกษาซึ่งอยู่ภายใต้การสนับสนุนของบริษัทคู่สัญญาด้วย (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2557; Sriboonchitta and Wiboonpoongse, 2008)

ในขณะเดียวกัน การทำการเกษตรแบบระบบพันธสัญญานี้มีความเสี่ยงสูง (เบญจพรพรณ และคณะ, 2554) ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่มักจะขาดแคลนเงินทุนที่ต้องใช้จำนวนมาก ทำให้บางส่วนต้องพึ่งพาเงินกู้ยืมในระบบที่มีดอกเบี้ยสูง ทำให้รายได้ที่เกษตรกรควรจะได้รับจึงไม่เป็นไปตามที่คาดการณ์ไว้ (ยลลดา, 2555) อีกทั้งยัง

สูญเสียความเป็นอิสระในการจัดการพื้นที่การเกษตรของตนเอง เป็นการขัดขวางการพัฒนาความรู้และความสามารถในการตัดสินใจ (Sriboonchitta and Wiboonpoongse, 2008) โดยเกษตรกรมักจะมีสถานะเป็นแรงงานรับจ้าง โดยที่บริษัทไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบด้านสวัสดิการ จึงตกอยู่ในสภาพเปราะบางที่ขาดอำนาจในการต่อรองกับบริษัท ในขณะที่เจ้าหน้าที่องค์กรของรัฐก็ยังไม่สามารถที่จะให้การสนับสนุนด้านข้อมูลที่จะช่วยในการตัดสินใจกับเกษตรกรในด้านการผลิต รวมถึงการเป็นตัวกลางในการทำธุรกิจเกษตรระหว่างเกษตรกร และบริษัทได้ (บุศรา และคณะ, 2549) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจการควบคุมของทางบริษัทควบคุมเกษตรกรผ่านเงื่อนไขเศรษฐกิจสังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ (เพ็ญศิริ, 2555) โดยเฉพาะเกษตรพันธสัญญาที่ใช้หลักเกษตรอินทรีย์ในการผลิต ซึ่งเกษตรกรต้องเป็นผู้รับภาระต้นทุนเพื่อให้สามารถส่งผลผลิตได้ตามมาตรฐานในแต่ละขั้นตอน ไม่จำเป็นที่จะเป็นการจัดเตรียมพื้นที่ การปลูก การดูแลโดยใช้ระบบการควบคุมแบบชีวภาพทั้งหมดตลอดจนการเก็บเกี่ยวผลผลิต (ณัฐตากานต์, 2558) จนกลายเป็นเงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรหลายรายอาจต้องยุติบทบาทของตนเองในระบบพันธสัญญาเนื่องจากไม่สามารถแบกรับภาระดังกล่าวได้ นอกจากนั้น เกษตรกรยังเกิดปัญหาสุขภาพความสัมพันธ์กับสังคม ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมทั้งความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้น เป็นต้น (จิรวรรณ และพรสิริ, 2557) และไม่ว่าจากกล่าวได้ว่า

การเกษตรในระบบนี้สามารถทำให้เกิดการพัฒนาชนบทโดยภาพรวมได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากเน้นเพียงมิติทางเศรษฐกิจในแง่ของการตลาด หรือเป็นเพียงช่องทางหนึ่งในการช่วยให้เกษตรกรรายย่อยได้มีโอกาสนำสินค้าของตนเองออกสู่ตลาดได้ง่ายขึ้นเท่านั้น (Minot, 2007)

ภายใต้บริบทดังกล่าวซึ่งการช่วยเหลือหรือการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกค่อนข้างมีอย่างจำกัด กระบวนการในการคิด ตีความ การตอบสนอง และต่อรองของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรพันธสัญญาจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดอย่างยั่งยืนของเกษตรกรเอง ทั้งนี้เป็นการใช้วิธีคิด Structuration theory ของ Anthony Giddens (1984) ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่มองโครงสร้างและตัวบุคคลในลักษณะกำหนดซึ่งกันและกัน (duality of structure) ซึ่งในที่นี้ระบบเกษตรแบบพันธสัญญาถือเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้าง ซึ่งถึงแม้ว่าระบบดังกล่าวจะเป็นโครงสร้างที่กำหนดให้เกษตรกรต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดและระเบียบต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันเกษตรกรหรือพฤติกรรมของเกษตรกรเองก็สามารถทำให้ระบบมีการปรับเปลี่ยนไปได้เช่นกัน โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการ self-reflexivity ของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรพันธสัญญา บนพื้นฐานของ resource หรือทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของวัตถุ ทรัพย์สิน ตลอดจนทุนทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ ถึงแม้ resource เหล่านี้จะไม่ใช่อำนาจ แต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจภายในความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ (Giddens, 1984) สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องมือสำคัญที่เกษตรกรจะใช้ในการต่อรองกับระบบหรือบริษัท ซึ่งอาจทำได้โดยผ่านผู้นำกลุ่ม หรือผ่านการ

ใช้เครือข่ายกับผู้มีอำนาจ เช่น หน่วยงานราชการที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ การมีเครือข่ายกับกลุ่มเกษตรกรอื่นๆ ที่เป็นเกษตรกรในระบบพันธสัญญาเหมือนกัน หรือผ่านการใช้ข้อมูลจากการศึกษาเรียนรู้ และการศึกษาดูงานเพิ่มเติมของเกษตรกร เป็นต้น

กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็น agency ของเกษตรกร ตั้งแต่กระบวนการในการคิด ตีความ และเลือกตัดสินใจที่จะเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาหรือไม่ ตลอดจนการประเมินความเสี่ยง โดยเกษตรกรจำเป็นอย่างที่จะต้องแสวงหาข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ และพยายามค้นหาวิถีทางที่จะจัดการกับความเสี่ยง ปัญหาข้อจำกัด และผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการผลิต ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในระดับตัวเกษตรกรเอง และระดับกลุ่มของเกษตรกร และในขณะที่เกษตรกรประเมินตัวระบบพันธสัญญา ก็มี การประเมินผู้นำกลุ่ม และกลุ่มที่ตนเองเลือกสังกัดเพื่อเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาไปพร้อม ๆ กันด้วย และนำไปสู่ความพยายามในการตอบสนอง ต่อสู้ ต่อรองกับระบบด้วยวิธีการต่างๆ บนพื้นฐานของทรัพยากร ที่ตนเองมีอยู่ ถึงแม้จะรู้ตัวว่าตกอยู่ในสถานการณ์ที่เสี่ยงเปรียบก็ตาม

อุปกรณ์และวิธีการ

การศึกษาในส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในโครงการ “กระบวนการจัดการและตอบสนองต่อระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกรเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาระบบเกษตรพันธสัญญาในจังหวัดนครปฐม” ซึ่งศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) แบบรายกรณี (case study) จากเกษตรกรที่เคยผ่านประสบการณ์หรืออยู่ในระหว่างการ

ทำเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ในระบบเกษตรแบบพันธสัญญา ซึ่งหมายถึง การทำเกษตรกรรมในรูปแบบที่มีข้อตกลงกับบริษัทหรือองค์กรในการรับซื้อผลผลิต และข้อตกลงในเรื่องอื่น ๆ โดยจะมีการตกลงทำสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้ และเกษตรกรจะเป็นผู้ทำข้อตกลงกับบริษัทโดยตรงหรือทำผ่านกลุ่มเกษตรกรหรือตัวแทนของเกษตรกรรายอื่น ๆ ก็ได้ แต่ต้องไม่ใช่ในลักษณะเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับซื้อผลผลิตไปจำหน่ายต่อ คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการแนะนำกลุ่มตัวอย่าง (snowball technique) ผ่านทางผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน (key informant) โดยได้ข้อมูลจากเกษตรกรที่เป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษาค้างนี้ รวมทั้งสิ้น 21 ครัวเรือน ในเขตจังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นพันธสัญญาแบบประกันราคาผลผลิตทั้งหมดในการผลิตข้าวอินทรีย์ และพืชผักอินทรีย์ เช่น คะน้า กวางตุ้งฮ่องเต้ ผักชีฝรั่ง ผักบุ้ง กะเพรา โหระพา และหน่อไม้ฝรั่ง เป็นต้น โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่เคยมีประสบการณ์ในการเข้าร่วมเกษตรพันธสัญญามากกว่า 10 ปี จำนวน 6 ครัวเรือน ซึ่งในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นการปลูกพืชผักอินทรีย์ เช่น ผักบุ้ง โหระพา กะเพรา และหน่อไม้ฝรั่ง และกลุ่มที่มีประสบการณ์น้อยกว่า 10 ปี อีก 15 ครัวเรือน ซึ่งมีทั้งการผลิตพืชผักอินทรีย์หลากหลายประเภท เช่น ผักชีฝรั่ง คะน้า กวางตุ้งฮ่องเต้ และบางรายผลิตข้าวไรซ์เบอรี่อินทรีย์ โดยใน 21 ครัวเรือนนี้ ปัจจุบันได้เลิกทำเกษตรแบบพันธสัญญาไปแล้ว 6 ครัวเรือน (อยู่ในกลุ่มแรก 2 ครัวเรือน และกลุ่มหลังอีก 4 ครัวเรือน) ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบกับกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาจึงไม่สามารถเปิดเผยชื่อบุคคลหรือชุมชนได้ และเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อบริษัทและองค์กรที่ทำข้อตกลงกับเกษตรกร ข้อมูลชื่อของบริษัทจึง

ถูกปกปิดไว้เช่นกัน โดยครัวเรือนของเกษตรกรที่มีประสบการณ์กับระบบเกษตรพันธสัญญาในการศึกษาค้างนี้จะกระจายอยู่ในพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดนครปฐม โดยไม่ได้มีการกำหนดขอบเขตของตำบลหรืออำเภอแต่อย่างใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบและลักษณะของระบบพันธสัญญาที่เข้าข่ายตามเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา และความน่าสนใจของรูปแบบพันธสัญญาเป็นหลัก

การศึกษาค้างนี้เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเป็นหลัก โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) เพื่อให้เห็นภาพรวมของการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ และทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ถ่ายทอดเรื่องราวประสบการณ์เกี่ยวกับการทำเกษตรภายใต้ระบบพันธสัญญาอย่างเต็มที่ ร่วมกับการสังเกตการณ์ แบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ทั้งการสังเกตการณ์ในเชิงพื้นที่ ทั้งการทำเกษตร การอยู่อาศัย และการสังเกตสีหน้าท่าทายน้ำเสียง ตลอดจนพฤติกรรมอื่น ๆ ที่สะท้อนความรู้สึกของเกษตรกรในขณะที่ยกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ชีวิตภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา โดยมีเครื่องมือการศึกษาที่สำคัญคือ แนวคำถาม และบันทึกภาคสนาม (field note) การใช้เครื่องบันทึกเสียงจะกระทำเมื่อกลุ่มตัวอย่างให้ความยินยอมในการบันทึกเสียงการสนทนาเท่านั้น แนวคำถามสำหรับเกษตรกรในระบบพันธสัญญาประกอบด้วย 4 ส่วน ด้วยกัน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับ 1) รูปแบบของการทำเกษตรกรรมภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกร 2) กระบวนการและเงื่อนไขในการตัดสินใจเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกร

3) ความเสี่ยงในมุมมองของเกษตรกรและการประเมินความเสี่ยงในการเข้าร่วมเกษตรกรพันธสัญญา และ 4) วิธีการจัดการและการตอบสนองต่อระบบเกษตรกรพันธสัญญาของเกษตรกร ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่ที่นำมาวิเคราะห์ในการศึกษาส่วนนี้มาจากข้อมูลในส่วนสุดท้าย และใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการศึกษา

เกษตรกรซึ่งเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้จำนวน 21 ครัวเรือน เป็นเกษตรกรซึ่งทำเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ในระบบพันธสัญญาที่เป็นการประกันราคาผลผลิตทั้งหมดซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นการทำพันธสัญญาโดยผ่านกลุ่มตัวแทนของเกษตรกรซึ่งประกอบด้วย กลุ่มของการผลิตประเภทพืชผัก 2 กลุ่ม และกลุ่มของการผลิตทั้งพืชผัก และข้าวไรซ์เบอร์รี่ 1 กลุ่ม ซึ่งทั้ง 3 กลุ่มเคยมีการรวมกลุ่มในลักษณะอื่นมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักในรูปแบบอื่นมาก่อน หรือกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ซึ่งมีการตั้งกรรมการดำเนินการอยู่ก่อนแล้ว แล้วจึงมีการนำกลุ่มเข้าร่วมในระบบพันธสัญญา โดยมีผู้นำกลุ่มเป็นตัวแทนในการติดต่อประสานงานกับบริษัทผู้รับซื้อโดยตรงในการรับเงื่อนไขจากบริษัท และรวบรวมผลผลิตส่งให้กับบริษัท โดยมีการตั้งกฎกติการ่วมกันภายในกลุ่มในกระบวนการผลิต เช่น การกำหนดประเภทพืชผักที่ปลูก การกระจายการกระจายสินค้า การกำหนดรอบการเก็บผลผลิต รวมทั้งวิธีการปฏิบัติหากสมาชิกไม่สามารถส่งผลผลิตตามกระจายสินค้าได้ เป็นต้น ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้เป็นการตกลงกันภายในระหว่างกลุ่มสมาชิกเอง โดยมี 2 กลุ่มที่ผู้นำกลุ่มมีการติดต่อสื่อสารกัน แต่ไม่ได้มีการติดต่อกันในระดับ

สมาชิก ในที่นี้มีเพียง 2 ครัวเรือนที่ระบุว่าไม่มีบริษัทเข้ามาติดต่อทำพันธสัญญาโดยตรงกับเกษตรกรรายย่อยโดยไม่ได้มีการติดต่อผ่านกลุ่ม อีกทั้งยังมีรูปแบบที่เกษตรกรเป็นผู้ติดต่อหาบริษัทเพื่อทำพันธสัญญาด้วย โดยหน่วยงานที่เข้ามาทำพันธสัญญากับเกษตรกรไม่ได้มีเพียงองค์กรธุรกิจเอกชนเพียงอย่างเดียวแต่มีองค์กรรูปแบบอื่นๆ ทั้งในรูปของมูลนิธิ สถาบันการศึกษา และหน่วยงานอิสระ อย่างไรก็ตาม มีเกษตรกรเพียง 7 ครัวเรือนที่ทำเกษตรอินทรีย์ในระบบพันธสัญญาเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว ในขณะที่เกษตรกรรายอื่นๆ ปลูกพืชผักชนิดอื่น ๆ หรือมีอาชีพเสริมของตนเองหรือสมาชิกอื่นๆ ในครัวเรือนนอกเหนือจากการปลูกพืชส่งบริษัทพันธสัญญาเท่านั้น เช่น เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงกุ้ง ทำนา รับจ้าง รับเหมาก่อสร้าง รับจ้างเย็บผ้า เก็บดอกกล้วยปลูกลานไม่รู้โรย

ทั้งนี้ เกษตรกรต้องเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับความเสี่ยงหลากหลายรูปแบบ เช่นเดียวกับผลกระทบต่างๆ ที่มาพร้อมกับความเสี่ยงเหล่านั้น ซึ่งแต่ละรายอาจมีวิธีการในการจัดการที่แตกต่างกันไป ทั้งการจัดการที่เกิดขึ้นในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม อีกทั้งยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือทรัพยากรต่างๆ ทั้งที่กลุ่มและเกษตรกรมีอยู่เพื่อใช้เป็นฐานหรือเป็นทุนในการจัดการกับผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้น หลังจากผ่านกระบวนการในการจัดการและต่อรองกับระบบแล้ว จึงเข้าสู่ขั้นต่อไปว่าเกษตรกรจะตัดสินใจที่จะยังคงอยู่ในระบบดังกล่าวต่อไปหรือไม่หรือตัดสินใจที่จะยุติและออกจากระบบ โดยมีวิธีการจัดการและเงื่อนไขในแง่ของทรัพยากร ดังต่อไปนี้

1. การจัดการและตอบสนองของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรกรพันธสัญญา

ในท้ายที่สุดแล้ว พบว่า มีเกษตรกรบางส่วนที่ตัดสินใจยุติบทบาทของตนเองภายใต้ระบบดังกล่าว และแสวงหาทางเลือกใหม่ในการทำเกษตรกรรม ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งตัดสินใจว่าจะอยู่บนเส้นทางของเกษตรพันธสัญญาต่อไป โดยเกษตรกรแต่ละกลุ่มต่างก็มีวิธีการจัดการและตอบสนอง ดังต่อไปนี้

1.1 เกษตรกรที่ตัดสินใจยุติการเข้าร่วมในระบบพันธสัญญา

การตัดสินใจยุติบทบาทของตนเองในระบบพันธสัญญา ถือเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการจัดการความ

เสี่ยงและผลกระทบที่ได้รับหลังจากได้เคยเข้าร่วมในระบบดังกล่าว ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรเหล่านี้ล้มเหลวจากการทำเกษตรกรรมผ่านระบบพันธสัญญา แต่เป็นทางเลือกหนึ่งที่เกษตรกรได้ตัดสินใจเลือกภายหลังการผ่านการประเมินสถานการณ์แล้ว โดยมีเกษตรกรที่ตัดสินใจยุติบทบาทตนเองในระบบพันธสัญญาจำนวน 6 ครัวเรือน จากกรณีศึกษาทั้งหมด 21 ครัวเรือน (ดังตารางที่ 1)

Table 1 Experience of organic farmers who give up from contract farming system

Case	Type of farming	Experience in the system	Cause of give up	Choice after give up
1	rice	<10 years	losing	middleman (chemicals)
2	vegetable	>10 years	uncomfortable	middleman (chemicals)
3	vegetable	<10 years	uncomfortable	middleman (chemicals)
4	rice & vegetable	<10 years	uncomfortable	middleman (chemicals)
5	rice	<10 years	uncomfortable	middleman/direct sell (chemicals/organic)
6	vegetable	>10 years	losing	middleman (chemicals)

เนื่องจากการทำเกษตรอินทรีย์ถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดของการทำเกษตรพันธสัญญากับบริษัทผู้รับซื้อ ใน 6 ครัวเรือนนี้ จึงได้เลิกทำเกษตรอินทรีย์ไปแล้ว 5 ครัวเรือน เหลือเพียง 1 ครัวเรือนเท่านั้นที่ถึงแม้จะเลิกทำเกษตรพันธสัญญาแล้วแต่ยังคงมุ่งหน้าทำเกษตรอินทรีย์ต่อไป ซึ่งในที่นี่มีทั้งเกษตรกรที่เข้าร่วมในระบบพันธสัญญามานานกว่า 10 ปี และบางรายเพิ่งเข้าสู่ระบบพันธสัญญาไม่ถึง 5 ปี โดยเกษตรกรรายหนึ่งซึ่งเริ่มทำเกษตรพันธสัญญาในการผลิตข้าวอินทรีย์มาไม่ถึง 5 ปี ให้เหตุผลในการตัดสินใจออกจากระบบพันธสัญญาเนื่องมาจากต้องการปลดแอกจากการถูกเอารัดเอาเปรียบ

เนื่องจากเกษตรกรได้ประเมินแล้วว่า หากยังคงทำเกษตรกรรมภายใต้ระบบพันธสัญญากับบริษัทต่อไปแล้วทำให้ตนเองสูญเสียผลประโยชน์ที่ไม่ควรจะเสียไป เช่น ประสิทธิภาพขาดทุน หรือได้รับผลประโยชน์ได้ไม่เต็มที่จากเงื่อนไขที่ไม่ควรจะเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการได้รับข้อมูลที่ไม่ครบถ้วน ไม่ต่อเนื่อง หรือประเมินแล้วว่าพันธสัญญาดังกล่าวมีเงื่อนไขบางอย่างที่ไม่เป็นธรรม เกษตรกรก็มีสิทธิที่จะตัดสินใจยุติบทบาทของตนเองในระบบพันธสัญญาในทันที ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสัญญา ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้มีการผูกมัดหรือต้องให้เกษตรกรต้องชดเชยค่าเสียหายหากไม่ต้องการจะส่งขายผลผลิตใน

ระบบพันธสัญญาต่อไป ดังเช่นกรณีของบริษัทบางแห่งใช้วิธีสร้างแรงจูงใจแก่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์โดยการทำให้เหมือนไม่ค่อยมีเงื่อนไขใด ๆ ในการปลูกในช่วงแรก เช่น ไม่ต้องตรวจแปลงนา ไม่ต้องเตรียมพื้นที่ แต่ผลที่ตามมาคือ ไม่ได้ราคาผลผลิตตามที่ตกลง โดยไม่มีความชัดเจนในมาตรฐานการตรวจสอบของบริษัทโดยแจ้งเพียงว่าเป็นขั้นตอนภายในของบริษัท นอกจากนั้น ในระหว่างที่ทำการเพาะปลูกยังเริ่มมีการบังคับใช้ทั้งเมล็ดพันธุ์และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ของบริษัท เช่น ตัวยาที่บริษัทระบุไว้ใช้ในการป้องกันปัญหาโรคต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น โดยมีราคาค่อนข้างสูง และยังมีเงื่อนไขอื่น ๆ ตามมาเรื่อย ๆ และมีการขู่ถ้าไม่ทำตามข้อตกลงก็จะไม่รับซื้อผลผลิต เนื่องจากมีการระบุไว้ในสัญญาว่า “ให้ปฏิบัติตามกฎของบริษัททุกอย่าง ไม่เช่นนั้นจะไม่รับซื้อ” จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกษตรกรรู้สึกว่าการที่บริษัทไม่เปิดเผยข้อมูลทั้งหมด หรือปกปิดเงื่อนไขสัญญาบางอย่างไว้ไม่ให้เกษตรกรรับทราบเงื่อนไขทั้งหมดตั้งแต่แรก แต่มาเพิ่มเงื่อนไขหลังจากที่เกษตรกรได้เซ็นสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรไปแล้ว ถือเป็นการไม่ซื่อสัตย์ ไม่จริงใจ และเอาเปรียบเกษตรกรซึ่งมีส่วนทำให้เกษตรกรประเมินสถานการณ์และตัดสินใจผิดพลาด จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกษตรกรเลิกทำการเกษตรในระบบพันธสัญญา

อย่างไรก็ตาม การยุติบทบาทในระบบพันธสัญญาของเกษตรกรไม่ได้มีเหตุผลมาจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัทเสมอไป แต่เป็นเพราะเกษตรกรได้ประเมินแล้วว่าระบบพันธสัญญายังไม่ใช่ทางเลือกที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้คำว่าประโยชน์สูงสุดไม่ใช่หมายถึงเฉพาะรายได้เท่านั้นเพราะทางเลือกใหม่นั้นอาจไม่ได้นำมาซึ่งรายได้ที่สูงกว่า แต่เกษตรกรอาจประเมิน

จากผลประโยชน์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ตัวเงินหรือไม่สามารถประเมินเป็นตัวเงินได้ เช่น ความสบายใจ ความสะดวกสบาย และความรู้สึกเป็นอิสระ ซึ่งพบว่า มีเกษตรกรผู้ปลูกผักอินทรีย์หลายรายตัดสินใจเลิกผลิตผักในระบบอินทรีย์ส่งให้กับบริษัทถึงแม้ว่าจะเคยอยู่ในระบบพันธสัญญามากกว่า 10 ปี และการติดต่อซื้อขายกับบริษัทมีข้อดีตรงที่รายได้ที่แน่นอน แต่ต้องคอยกังวลกับยอดการสั่งซื้อ เงื่อนไขในการผลิตที่ซับซ้อนมาก และต้องเคร่งครัดในการใช้ผลิตภัณฑ์ของบริษัท ซึ่งบริษัทไม่เคยเปิดเผยข้อมูลทั้งข้อชนิดหรือปริมาณที่ใช้ และไม่สามารถนำไปหาซื้อตามท้องตลาดทั่วไปได้ จำเป็นต้องสั่งซื้อจากบริษัทเท่านั้น ตลอดจนกฎระเบียบอีกมากมาย ถึงแม้ว่ากลุ่มจะเข้มแข็งก็ตาม จึงเป็นเหตุให้เกษตรกรหลายรายตัดสินใจยุติการซื้อขายกับทางบริษัท แล้วหันมาส่งผ่านพ่อค้าคนกลางในระบบตลาดแบบเดิม ซึ่งเป็นการผลิตแบบใช้เคมีแทนถึงแม้ว่าจะต้องเสี่ยงกับราคาผลผลิตที่ขึ้นลงไม่คงที่ก็ตาม

ในขณะที่เกษตรกรอีกส่วนหนึ่งเลือกที่จะก้าวออกจากระบบพันธสัญญาเพราะประเมินแล้วว่าตนเองยังพอมีทุนหรือทรัพยากรเพียงพอที่จะมองหาทางเลือกอื่น ๆ ถึงแม้ว่าจะเป็นทางเลือกที่ยังไม่เคยลอง หรือเป็นทางเลือกใหม่ ๆ ที่ยังคงมีความเสี่ยง แต่เป็นทางเลือกที่เกษตรกรได้ประเมินและตัดสินใจแล้วว่าพร้อมที่จะยอมเสี่ยงแทนทางเลือกเดิมในระบบพันธสัญญา อย่างไรก็ตาม เกษตรกรที่จะเลือกเดินทางนี้ได้จำเป็นต้องมีทรัพยากรสนับสนุนเพียงพอที่จะเสี่ยงกับทางเลือกใหม่ ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปแบบของเงินทุนเท่านั้น แต่หมายรวมถึง ความรู้ เครือข่าย สถานะทางสังคมของตนเองและครอบครัวด้วย ดังเช่นเกษตรกรรายหนึ่งที่ตัดสินใจออกจากระบบพันธสัญญาเนื่องจากต้องการ

รักษามาตรฐานในการผลิตข้าวไรซ์เบอร์รี่อินทรีย์ของตนเองไว้แล้วออกมาหาตลาดขายตรงด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าเกษตรกรรายนี้เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ที่รู้จักใช้สื่อ และวิธีการหาข้อมูลจากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย เช่น การค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับการเกษตรจากอินเทอร์เน็ต การมีเครือข่ายผ่านช่องทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ และการหาช่องทางการตลาดผ่านระบบเครือข่าย และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ เป็นต้น

1.2 เกษตรกรที่ตัดสินใจปรับตัวเพื่อให้คงอยู่ในระบบพันธสัญญาต่อไป

ในขณะที่เกษตรกรกลุ่มหนึ่งอาจตัดสินใจติดสินใจกับบทบาทของตนเองในระบบพันธสัญญาลง ในทางกลับกันยังคงมีเกษตรกรจำนวนไม่น้อย (15 ครัวเรือน) ที่ตัดสินใจแล้วว่าจะเลิกทำเกษตรกรรมภายใต้ระบบพันธสัญญาต่อไป ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรเหล่านี้ไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ จากระบบพันธสัญญา แต่ได้ประเมินแล้วว่า ความเสี่ยงและผลกระทบดังกล่าวจะอยู่ในระดับที่จัดการได้ หรือพร้อมจะปรับตัวเพื่อให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ระบบดังกล่าวต่อไป ซึ่งมีทั้งเกษตรกรที่อยู่ในระบบพันธสัญญามาแล้วไม่ต่ำกว่า 10 ปี ซึ่งเป็นเกษตรกรในกลุ่มที่ผลิตพืชผักอินทรีย์และอีกส่วนหนึ่งเพิ่งเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาไม่ถึง 10 ปี ซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์และพืชผักอินทรีย์ โดยเกษตรกรเหล่านี้มองว่าตนเองเป็น “ผู้เลือก” ไม่ใช่ “ผู้ถูกเลือก” ในระบบ เพราะจากกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่มีแต่เฉพาะบริษัทเท่านั้นที่จะเป็นฝ่ายเข้ามาติดต่อเกษตรกรเพื่อชักชวนเข้าร่วมพันธสัญญากับบริษัทเท่านั้น แต่เกษตรกรบางรายตัดสินใจที่จะเลือกบริษัทที่ตนเองจะเข้าร่วมพันธสัญญาด้วย ทั้งนี้โดยการประเมินความเสี่ยงรอบ ๆ ด้าน และความเป็นไปได้ในการผลิตของ

ตนเอง โดยศึกษาวิธีการต่าง ๆ ด้วยตนเองทั้งจากการไปร่วมประชุมอบรม และการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมด้วยตนเอง เป็นต้น นอกจากนั้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรบางรายยังเลือกทำพันธสัญญากับบริษัทมากกว่า 1 บริษัทในคราวเดียวกัน ซึ่งกลุ่มดังกล่าวได้ผ่านประสบการณ์ในการปรับตัวภายใต้ระบบพันธสัญญามาเป็นเวลากว่า 10 ปี จนเรียกได้ว่าค่อนข้างอยู่ตัว ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเรียกได้ว่ายังอยู่ในช่วงกำลังล้มลุกคลุกคลานหรืออยู่ในช่วงลองผิดลองถูกเนื่องจากเพิ่งมีประสบการณ์กับการทำเกษตรอินทรีย์ในระบบพันธสัญญาในช่วงสั้น ๆ ไม่เกิน 5 ปี ประสบการณ์ในการปรับตัวลองผิดลองถูกที่ยาวนานของกลุ่มนำไปสู่การสร้างและขยายฐานการผลิตจนกระทั่งสามารถส่งผลผลิตขายให้กับบริษัทหลักได้อย่างต่อเนื่องจนอยู่ตัวในระยะหนึ่งแล้ว ประกอบกับการที่กลุ่มสามารถมีกระบวนการผลิตที่ได้รับรองมาตรฐาน GAP โดยมีบริษัทคู่สัญญาเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำในแง่ขั้นตอน อีกทั้งการสนับสนุนเงินทุนบางส่วนในขั้นตอนการจัดการเพื่อให้ได้ใบรับรอง ทำให้กลุ่มไม่ต้องแบกรับภาระต้นทุนในการขอใบรับรองเองทั้งหมด ซึ่งเหมือนเป็นใบเบิกทางสำคัญที่ทำให้บริษัทอื่น ๆ เริ่มติดต่อเข้ามาเพื่อขอซื้อผลผลิตเพิ่มเติม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของกลุ่มในการแสวงหาตลาดอื่น ๆ เพิ่มเติม ในขณะที่กลุ่มซึ่งอาจยังไม่มีประสบการณ์ในระบบพันธสัญญามากพอแต่ก็พยายามปรับตัวโดยการปรับรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้เข้ากับความต้องการของตลาดแต่ละแห่ง เช่น ตลาดในเมืองหรือในกรุงเทพฯ ผลิตภัณฑ์ที่นำไปจำหน่ายจะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตซึ่งเน้นความสะดวกสบาย แสดงถึงความใส่ใจในการเรียนรู้ตลาดของเกษตรกรเพื่อนำมาปรับปรุงรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับความ

ต้องการของผู้บริโภคมากขึ้น การรู้จักปรับตัวและยืดหยุ่นตามสถานการณ์จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกษตรกรที่จะยังอยู่ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาจำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อให้อยู่ในระบบต่อไปได้ โดยไม่จำเป็นต้องยึดติดอยู่กับระบบใดระบบหนึ่ง หรือผลผลิตอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ต้องคอยศึกษาความเป็นไปได้ในการผลิตแต่ละรูปแบบ และเตรียมพร้อมกับเหตุสุดวิสัยต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น โดยเฉพาะภัยธรรมชาติ และสภาพอากาศซึ่งคาดเดาได้ยาก อีกทั้งต้องคอยเก็บสะสมทุนสำรองไว้ใช้ยามจำเป็น

นอกจากศักยภาพในการคัดเลือกบริษัทที่จะเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาแล้ว เกษตรกรบางส่วนยังมีความรู้ในการต่อรองกับบริษัท ในแง่ของราคาซื้อขายผลผลิต ซึ่งในที่นี้เป็นกลุ่มของเกษตรกรที่ทำพันธสัญญากับบริษัทมากกว่า 10 ปี และเป็นการต่อรองโดยผ่านการเจรจาของผู้ในกลุ่มที่ประสานงานกับบริษัทมานาน จนเป็นที่ยอมรับของบริษัท โดยเกษตรกรจะทำการจดบันทึกข้อมูลราคาตลาด ราคาต้นทุนการผลิต และติดตามข่าวสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำเสนอข้อเท็จจริงแก่บริษัทเพื่อต่อรองบนพื้นฐานของข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้ เช่น ราคาต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น ราคาตลาดที่ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้น หรือเงื่อนไขการผลิตอื่น ๆ เช่น สภาพอากาศ ภัยธรรมชาติต่าง ๆ เป็นต้น

ในทางกลับกันบริษัทเองก็มีการต่อรองกับเกษตรกรเช่นกัน แต่เป็นการต่อรองในแง่ของยอดการสั่งซื้อในแต่ละช่วง ขึ้นอยู่กับตลาดที่บริษัทส่งขายเช่นกันซึ่งส่วนใหญ่เป็นตลาดในต่างประเทศที่อาจมีความไม่แน่นอนเนื่องมาจากเหตุสุดวิสัย เช่น สภาพอากาศ หรือภัยธรรมชาติในช่วงนั้น ๆ ของประเทศที่รับซื้อ เกษตรกรเองก็ต้องรู้ให้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในส่วนนี้จึงจะ

สามารถตรวจสอบได้ว่าทำไมบริษัทจึงขอลดหรือเพิ่มยอดการสั่งซื้อในช่วงเวลานั้น ๆ ด้วย ซึ่งเกษตรกรก็จะเตรียมความพร้อมในกรณียอดการสั่งซื้อมากน้อยขึ้นลงในแต่ละช่วง โดยการปลูกเผื่อขายที่ตลาดอื่น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขในการรับซื้อน้อยกว่า แต่ราคาผลผลิตจะต้องขึ้นอยู่กับราคาตลาด ถือเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่เกษตรกรในการปรับตัวเนื่องจากเหตุสุดวิสัยบางอย่าง และได้ในช่วงที่ราคาผลผลิตในตลาดปรับตัวขึ้นสูงกว่าราคาที่บริษัทรับซื้อ

อย่างไรก็ตาม การทำพันธสัญญากับบริษัทต่าง ๆ มีความเป็นไปได้ที่เกษตรกรจะเผชิญกับบริษัทที่คิดโกงไม่ซื้อสัจจะ ซึ่งในที่นี้มีเกษตรกรที่รายงานว่าเคยมีประสบการณ์ดังกล่าวอยู่ 3 ครั้งเรือน โดย 2 ครั้งเรือนตัดสินใจที่จะเลิกทำเกษตรพันธสัญญากับบริษัท และเปลี่ยนไปผลิตพืชผลในรูปแบบอื่นแทน มีเพียงครั้งเรือนเดียวที่ยังคงทำเกษตรพันธสัญญาต่อไป โดยการปฏิบัติของบริษัทที่เกษตรกรเห็นว่าตนเองถูกเอารัดเอาเปรียบ เช่น การเอาผลผลิตจากที่อื่นซึ่งไม่ได้มาตรฐานมาสวมปะปนอยู่ในสินค้าของเกษตรกรซึ่งได้รับรองมาตรฐาน GAP หรือกรณีการไม่จ่ายเงินค่าผลผลิตให้กับเกษตรกรตามกำหนดหรือไม่จ่ายเลยโดยจ่ายเป็นเช็คที่ไม่มีเงินในบัญชี (จ่ายเช็คแดง) การสร้างเงื่อนไขกับเกษตรกรเพิ่มเติมในระหว่างกระบวนการผลิตโดยไม่ได้ตกลงกันได้ตั้งแต่แรก การไม่รับซื้อผลผลิตโดยไม่ชี้แจงเหตุผลที่ชัดเจน และการเลือกปฏิบัติกับเกษตรกรบางรายแตกต่างกัน รวมทั้งกรณีการแข่งขันกันเองของบริษัทผู้รับซื้อโดยแข่งกันลดมาตรฐานและเข้าไปจัดการกับระบบตรวจสอบจนเป็นแรงจูงใจดึงให้เกษตรกรแตกกลุ่มออกไปส่งผลผลิตให้กับบริษัทอื่นทำให้กลุ่มขาดความเหนียวแน่นและก่อให้เกิดความขัดแย้ง จนเมื่อไม่สามารถจัดการกับ

ปัญหาของกลุ่มได้รวมทั้งปัญหาในกระบวนการผลิตอื่นๆ เช่น เกิดโรคในพืช จึงทำให้กลุ่มต้องล้มเลิกไปในที่สุด ซึ่งมีบางบริษัทได้ออกจากพื้นที่ไป แต่ยังคงมีบางบริษัทที่ยังดำเนินกิจการในพื้นที่ต่อไปทั้งในชื่อบริษัทเดิม และบางแห่งมีการเปลี่ยนแปลงเจ้าของกิจการ เกษตรกรจึงจำเป็นต้องเตรียมพร้อมที่จะรับมือ และหาวิธีการป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายกับตนเอง โดยใช้วิธีการที่พอจะสามารถต่อสู้ได้ ไม่เกินตัว และไม่ทำให้เกิดผลกระทบในระยะยาว โดยเกษตรกรจะไม่ใช้วิธีการฟ้องร้องจัดการกับบริษัทเพราะประเมินแล้วว่าไม่คุ้มค่าทั้งในเรื่องของค่าใช้จ่าย ระยะเวลา และอำนาจในการต่อสู้คดี จึงต้องใช้วิธีการประนีประนอม และยอมได้น้อยลงดีกว่าเสียมากขึ้น โดยเริ่มจากการหยุดส่งผลผลิตให้กับบริษัททันที หลังจากนั้นจึงดูท่าทีของบริษัท เพราะเกษตรกรเองก็พร้อมที่จะเข้าใจหากบริษัทประสบปัญหาจริงๆ เช่น กรณีบางบริษัทขาดทุนจนไม่สามารถจ่ายเงินให้กับเกษตรกรได้ หากบริษัทยังคงติดต่อขอซื้อผลผลิตถึงแม้จะเคยผิดสัญญาโดยการไม่จ่ายค่าผลผลิตก็ตาม แต่สามารถชี้แจงเหตุผลที่ยอมรับได้ เกษตรกรจะยังคงติดต่อซื้อขายกับบริษัทต่อไปเพราะเห็นว่ายังมีโอกาสได้ต้นทุนคืนไม่มากนักน้อย แต่จะไม่ให้เครดิตหรือใช้วิธีกำหนดช่วงเวลาให้เครดิตสำหรับบริษัทที่ไว้ใจได้และซื้อขายกันมานานเท่านั้น และพิจารณาเครดิตเป็นรายต่อรายไป

2. ทรัพยากรที่มีผลต่อการตัดสินใจในการดำรงอยู่ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา

จากผลการศึกษา พบว่า มีเงื่อนไขสำคัญมากมายที่จะทำให้เกษตรกรใช้เป็นทรัพยากรในการตัดสินใจว่าตนเองจะสามารถอยู่รอดหรืออยู่ต่อในระบบพันธสัญญาได้หรือไม่ ทั้งเงื่อนไขในระดับกลุ่มตัวแทนของเกษตรกร

เองในกรณีที่เกษตรกรไม่ได้ทำพันธสัญญากับบริษัทโดยตรงแต่เป็นการทำพันธสัญญาผ่านทางตัวแทนกลุ่มเกษตรกรซึ่งเป็นรูปแบบที่พบมากที่สุดในกรณีศึกษาครั้งนี้ ซึ่งเกษตรกรที่ยังคงอยู่ในระบบพันธสัญญาในพื้นี่ล้วนเป็นเกษตรกรที่ทำพันธสัญญาผ่านกลุ่มโดยมีทั้งเกษตรกรในระดับผู้นำกลุ่ม กรรมการกลุ่ม และเป็นเพียงสมาชิกที่ส่งผลผลิตให้กับกลุ่ม นอกจากนั้น ยังต้องประกอบด้วยเงื่อนไขที่เกิดจากระดับของเกษตรกรเองที่จะทำให้เกษตรกรสามารถอยู่ในระบบพันธสัญญาได้อย่างราบรื่นหรือไม่

2.1 ทรัพยากรในระดับกลุ่มตัวแทนเกษตรกร

ทรัพยากรในพื้นี่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรที่ทำพันธสัญญากับบริษัทสามารถดำรงความสัมพันธ์กับบริษัทมาได้อย่างต่อเนื่อง นั่นคือ ความเข้มแข็งของกลุ่มซึ่งประกอบด้วยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กันภายในกลุ่ม อีกทั้งการรวมกลุ่มยังเป็นที่มาของการเข้าถึงแหล่งเงินทุนต่างๆ ได้ง่ายกว่า ตลอดจนการมีผู้นำที่เข้มแข็งและเสียสละ ประกอบกับการวางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบภายในกลุ่ม มีการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในกลุ่มซึ่งจะนำไปสู่ความเหนียวแน่นของกลุ่มและสมาชิก ตลอดจนกลุ่มมีการสร้างเครือข่ายและมีผู้สนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการที่ให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในด้านการเกษตร ทั้งในแง่การแก้ไขปัญหาในการผลิต เช่น ปัญหาโรคในพืช และแมลงศัตรูพืช การฝึกอบรมด้านอาชีพเสริมต่างๆ และการสนับสนุนให้มีการศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนกับเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเกษตรกรค่อนข้างพึงพอใจในการสนับสนุนดังกล่าว นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับบริษัทคู่สัญญาก็เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งซึ่งส่งผลต่อ

ความสำเร็จของกลุ่มได้เช่นกัน อย่างเช่นกรณีของกลุ่มซึ่งทำพันธสัญญากับบริษัทคู่สัญญาเดิมมากกว่า 10 ปี โดยเริ่มต้นจากการที่บริษัทเป็นผู้เข้ามาติดต่อและทำพันธสัญญาต่อเนื่องกันมาโดยไม่มีการเซ็นสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด ซึ่งนอกจากความสัมพันธ์ในแง่ของการซื้อขายผลผลิตแล้ว กลุ่มยังได้รับการสนับสนุนจากบริษัทคู่สัญญาในการลงทุนสร้างโรงแปรรูปถั่วในพื้นที่ โดยให้สิทธิในการบริหารจัดการดูแล และอำนวยความสะดวกด้านเงินทุนส่วนหนึ่ง เพื่อให้กลุ่มเกษตรกรได้รับใบรับรองมาตรฐานสำหรับเกษตรอินทรีย์ จนในปัจจุบันกลุ่มเกษตรกรสามารถต่อยอดขยายพันธสัญญากับบริษัทอื่น ๆ ออกไปได้มากกว่า 1 บริษัท จึงทำให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกค่อนข้างมีทัศนคติที่ดีต่อบริษัท และเห็นว่าบริษัทดูแลเอาใจใส่ให้ความช่วยเหลือโดยเฉพาะเวลาเกิดปัญหาในระบบการผลิต เช่น บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาจัดการให้ทุกครั้งเมื่อเกิดโรคในพืช ซึ่งสิ่งที่เกษตรกรเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสัมพันธ์อันดีและยั่งยืนระหว่างบริษัทกับเกษตรกรก็คือ ความซื่อสัตย์ตรงไปตรงมา ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และความจริงใจของทั้งสองฝ่าย

2.2 ทรัพยากรในระดับเกษตรกรรายย่อย

นอกจากทรัพยากรที่มาจากระดับกลุ่มตัวแทนของเกษตรกรที่เกษตรกรเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาแล้ว ทรัพยากรในระดับตัวเกษตรกรเองก็มีความสำคัญไม่แพ้กันซึ่งจะทำให้เกษตรกรสามารถอยู่ในระบบพันธสัญญาได้อย่างราบรื่น ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนจากคนในครอบครัวทั้งในกรณีที่คนในครอบครัวมีการประกอบอาชีพที่หลากหลาย และการช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัว นอกจากนี้ เกษตรกรเองก็ต้องมีความใส่ใจ รัก

ที่จะแสวงหาความรู้ และสะสมความรู้และประสบการณ์ของตัวเองเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อยู่เสมอ ในขณะที่ตัวสถานภาพทางสังคมของเกษตรกรเองก็มีความสำคัญเพราะทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสเข้าถึงทุนหรือทรัพยากรต่าง ๆ ที่นำไปสู่การมีอำนาจในการตัดสินใจและต่อรองได้ อย่างไรก็ตาม ความซื่อสัตย์สุจริตของเกษตรกรเองก็สำคัญอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับการเตรียมความพร้อมหรือการลดความเสี่ยงโดยการมี “ตลาดล่าง” หรือทางเลือกอื่นในการกระจายผลผลิตนอกเหนือจากตลาดจากระบบพันธสัญญา และสุดท้ายคือ ความพยายามในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรเป็นอันดับแรกเมื่อต้องเผชิญและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ

อภิปรายผล

การ “ล้มเลิก” ที่จะทำเกษตรกรรมภายใต้ระบบพันธสัญญานั้น อาจไม่ใช่ความ “ล้มเหลว” ของเกษตรกรเสมอไป แต่ถือเป็น “ทางเลือก” เพราะเกษตรกรหลายรายไม่ได้ตัดสินใจเลิกทำเกษตรในระบบพันธสัญญาเพียงเพราะประสบภาวะขาดทุนเท่านั้น แต่เป็นการประเมินแล้วว่า ระบบพันธสัญญาไม่ใช่ทางเลือกที่ดีที่สุดของการประกอบอาชีพของตน และความมั่นคงในรายได้ไม่ใช่สิ่งเดียวที่เป็นเหตุผลสำคัญของการอยู่ภายใต้ระบบพันธสัญญา ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงตัวตนหรือ agency ของเกษตรกร ตามวิธีคิดแบบ Structuration theory ของ Giddens (1984) ซึ่งพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและตัวตนของบุคคลในการกำหนดซึ่งกันและกัน โดยในที่นี้เกษตรกรสามารถคิด ตัดความ และประเมินสถานการณ์รอบตัวรวมทั้งทรัพยากรที่ตนมีอยู่ผ่านกระบวนการ self-reflexivity ก่อนจะเลือกตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เผชิญ ซึ่งการตอบโต้ของเกษตรกร

ดังกล่าวได้ส่งผลให้บริษัทคู่สัญญาเองก็ต้องมีการปรับตัวเพื่อรักษาความสัมพันธ์ในระบบเอาไว้ต่อไป ซึ่งจากผลการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการตัดสินใจในทางเลือกต่าง ๆ ของเกษตรกร ดังนี้

ความแตกต่างในการคิด ตีความ และเลือกตอบสนองของเกษตรกร

กระบวนการ self-reflexivity ของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรพันธสัญญาถือว่ามีความสำคัญ และส่งผลให้เกษตรกรแต่ละรายมีการตัดสินใจตอบสนองต่อระบบพันธสัญญาในรูปแบบที่แตกต่างกันซึ่งสะท้อนถึงการมีตัวตนของเกษตรกร เป็นที่น่าสังเกตว่า เกษตรกรที่ตัดสินใจออกจากระบบพันธสัญญามีทั้งผู้ที่อยู่ในระบบพันธสัญญามามากกว่า 10 ปี และบางรายยังไม่ถึง 5 ปี ซึ่งในที่นี้มีเพียงน้อยรายที่ตัดสินใจออกจากระบบดังกล่าวด้วยเหตุผลเนื่องจากการขาดทุนหรือมีหนี้สิน แต่ส่วนใหญ่ตัดสินใจออกจากระบบดังกล่าวเนื่องจากเห็นว่าทางเลือกอื่นที่ตนมีแนวโน้มจะได้ประโยชน์มากกว่า ซึ่งคำว่า “ประโยชน์” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงประโยชน์ทางการเงินหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นในแง่ความรู้สึก ซึ่งเกษตรกรมักบอกว่าตนเอง “สบายใจ” กว่าที่จะอยู่อย่างอิสระ และไม่ต้องรู้สึกว่าถูกควบคุม ถึงแม้ต้องเสี่ยงกับราคาตลาดที่ขึ้นลงผันผวนอยู่ตลอดเวลา หรือต้องเสี่ยงกับตลาดใหม่ ๆ ก็ตาม ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเกษตรกรเหล่านี้มีช่องทางในการกระจายผลผลิตของตนเองได้มากกว่าการขายให้กับระบบพันธสัญญา โดยผ่านกลุ่ม เจือ้นไขของกลุ่มกับเจือ้นไขของบริษัทจึงเป็นเรื่องที่แยกออกจากกันได้ยาก เพราะการตัดสินใจไม่ทำพันธสัญญากับบริษัทก็หมายถึงการไม่สังกัดกลุ่มด้วย ดังนั้นความต้องการในการออกจากระบบพันธสัญญาจึงขึ้นอยู่กับความต้องการในการออกจาก

กลุ่มด้วยเช่นกัน ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้อาจเห็นว่าตนเองไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาตลาดจากกลุ่มอีกต่อไป แต่สามารถหาตลาดของตนเองได้ ในกรณีศึกษาครั้งนี้ เจือ้นไขของระยะเวลาในการเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาหรือประเภทของผลผลิตจึงมีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงกับการตัดสินใจเติบโตทางพาหรือเดินหน้าต่อไปในระบบน้อยกว่าการมีเครือข่ายซึ่งนำไปสู่ทางเลือกใหม่ ๆ นั่นเอง

การต่อรองและปรับตัวของเกษตรกรเพื่อคงอยู่ในระบบพันธสัญญาได้อย่างยั่งยืน

สำหรับเกษตรกรที่ตัดสินใจคงอยู่ในระบบต่อไปนั้น ต้องยอมรับว่าไม่เพียงแต่ระบบพันธสัญญาจะเข้ามาเป็นเจือ้นไขสำคัญในการผลิตเท่านั้น แต่หมายถึงรวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวด้วย เช่น การต้องทำงานเป็นกลุ่ม หรือมีการรับผิดชอบภายในกลุ่มสมาชิกซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารจัดการภายในทำให้เกษตรกรต้องยอมรับเจือ้นไขทั้งในเรื่องเวลา ความรับผิดชอบที่ตนเองมีส่วนต่อความอยู่รอดร่วมกันของกลุ่มด้วย นอกจากนั้น จะเห็นได้ว่าข้อขัดแย้งระหว่างเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรกับบริษัท พันธสัญญายังคงมีปรากฏให้เห็นไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการปฏิเสธไม่รับซื้อผลผลิตโดยไม่ได้รับรู้เหตุผลที่เกษตรกรรู้สึกว่าจะชัดเจนและยอมรับได้ หรือการขอเครดิตรับผลผลิตไปก่อนแต่ไม่ยอมจ่ายเงินหรือจ่ายเช็คที่ไม่มีเงินในบัญชี ตลอดจนการนำผลผลิตของเกษตรกรรายอื่นที่ไม่ผ่านการรับรองมาตรฐาน GAP มาสวมรวมกับผลผลิตของเกษตรกรซึ่งมีใบรับรองจนเกิดปัญหาผลผลิตไม่ได้มาตรฐานตามมา เป็นต้น ถึงแม้เหตุการณ์เหล่านี้จะไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง หากแต่ละครั้งถือว่าเป็นความขัดแย้งที่มีนัยสำคัญในแง่ของการเรียนรู้ของเกษตรกรในการจัดการกับสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งถือเป็นการคดโกง

ไม่ซื้อสัตย์ของบริษัท สิ่งหนึ่งที่เกษตรกรในระบบพันธสัญญาจำเป็นต้องเรียนรู้และหาวิธีจัดการด้วยตนเองก็คือ การจัดการกับบริษัทเหล่านี้ โดยประเมินจากฐานทรัพยากรหรือศักยภาพของตนเองในการต่อสู้ เช่น ไม่เลือกวิธีฟ้องร้องเพราะได้ไม่คุ้มเสีย แต่ใช้วิธีกดดันให้เครดิต เป็นต้น หากเกษตรกรต้องต่อรองภายใต้ระบบจำเป็นต้องประเมินทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่เพื่อตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมและไม่เกินกำลังความสามารถของตนเอง ถึงแม้ทรัพยากรเหล่านี้จะไม่ใช่อำนาจ แต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจภายในความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ (Giddens, 1984) ดังนั้นเกษตรกรจึงจำเป็นต้องมีการสะสมทุนหรือทรัพยากรที่จำเป็นที่จะต้องใช้เป็นฐานอำนาจซึ่งไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปแบบของเงินเท่านั้น เช่น การสังกัดหรือมีส่วนร่วมในกลุ่มชุมชนยังเป็นโอกาสของการสร้างความสัมพันธ์และการสร้างเครือข่ายที่นำไปสู่การช่วยเหลือพึ่งพากัน และนำไปสู่โอกาสในการเข้าถึง ความรู้ แหล่งเงินทุนต่าง ๆ

การสะสมทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อเป็นฐานอำนาจของเกษตรกร

เกษตรกรส่วนใหญ่ยอมรับว่า การใช้ชีวิตในปัจจุบันไม่สามารถหยุดนิ่งในการแสวงหาความรู้ได้ ซึ่งในที่สุดความรู้และประสบการณ์เหล่านี้จะเป็นประโยชน์กับเกษตรกรเองทั้งในการประกอบอาชีพ และการใช้ชีวิตในส่วนอื่นๆ ซึ่งในขณะนี้เกษตรกรยังคงมีข้อจำกัดในแง่ของความรู้ในการทำตัดสินใจโดยไม่ใช้สารเคมี โดยเฉพาะความรู้ในการใช้สมุนไพร และการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบ ในขณะที่เกษตรกรที่มีประสบการณ์ในเรื่องดังกล่าวได้ผ่านการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง แต่ยังไม่ได้มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างเกษตรกรด้วยกันอย่างเป็นระบบ ในขณะที่เกษตรกรบางรายซึ่งส่วนใหญ่เป็น

เกษตรกรรุ่นใหม่มีช่องทางในการแสวงหาความรู้ดังกล่าว โดยผ่านการค้นคว้าจากอินเทอร์เน็ต ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงสื่อเหล่านี้ได้เท่าที่ควร

ในที่นี่ความรู้จึงกลายเป็นทรัพยากรสำคัญทั้งในระดับกลุ่มเกษตรกรและตัวเกษตรกรรายย่อยเองที่จะใช้เป็นฐานของอำนาจในการต่อรองกับบริษัทผู้สัญญา อีกทั้งความรู้ที่มีความจำเป็นสำหรับเกษตรกรในยุคนี้คงไม่ได้มีเพียงความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงทักษะจำเป็นอื่นๆ ที่จำเป็นสำหรับการจัดการในส่วนอื่นๆ ด้วย เช่น ความรู้ในแง่ของการบริหารจัดการกลุ่มของผู้นำซึ่งในที่นี่ยังเป็นการลองผิดลองถูก เรียนรู้จากข้อผิดพลาด และแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าไปเป็นเรื่อง ๆ ซึ่งการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการวางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบเป็นเรื่องสำคัญ เช่นเดียวกับ การบริหารจัดการเงินทุน และการสะสมทุน ตลอดจนวิธีการจัดการและควบคุมเพื่อให้สมาชิกในกลุ่มสามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขต่าง ๆ ได้ เนื่องจากจะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่มีรูปแบบการบริหารจัดการกลุ่มแตกต่างกัน ทั้งในแง่การวางแผนการผลิต การควบคุมมาตรฐานการผลิต และการกระจายยอดการสั่งซื้อให้กับสมาชิก ซึ่งกลุ่มที่เรียนรู้วิธีการจัดการในเรื่องเหล่านี้ได้ดีกว่าจะมีแนวโน้มที่สมาชิกจะเข้าร่วมในระบบพันธสัญญาอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มจะอยู่อย่างราบรื่นมากกว่า ซึ่งสิ่งเหล่านี้กลุ่มเรียนรู้โดยผ่านประสบการณ์ การลองผิดลองถูก และแสวงหาความรู้จากหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาให้การอบรมเพิ่มเติม

นอกจากนั้น การมี “เครือข่าย” ยังถือเป็นทรัพยากรสำคัญที่จะช่วยให้เกษตรกรเข้าถึงโอกาสต่าง ๆ ได้มากขึ้น ทั้งในแง่ของการเข้าถึงข้อมูล ความรู้ แหล่งทุน

และตลาด เกษตรกรหลายรายใช้ประโยชน์จากการมีเครือข่ายเหล่านี้สร้างตลาดของตนเองเพิ่มเติม เช่น การมีเครือข่ายกับพ่อค้าคนกลาง การมีเครือข่ายกับบริษัท พันธุ์สัญญา การมีเครือข่ายผ่านทางสื่อสังคมออนไลน์ นอกจากนั้น การมีเครือข่ายกับหน่วยงานราชการที่สามารถให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในเรื่องของการผลิตและการตลาดก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรสามารถแก้ไขปัญหาอันเกิดจากการผลิต และมีทางเลือกในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น แต่ที่ขาดไม่ได้คือ การช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัว และเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนนั่นเอง ทฤษฎารเหล่านี้จะนำมาซึ่งอำนาจที่จะทำให้เกษตรกรดำรงความสัมพันธ์ของตนเองกับบริษัทพันธุ์สัญญาในระดับที่เท่าเทียมกัน โดยไม่ตกอยู่ในฐานะเป็นรองอยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัท แต่เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ในฐานะที่จะต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันทั้งสองฝ่าย

ข้อจำกัดบนทางเลือกของเกษตรกร

อย่างไรก็ตาม กระบวนการตอบสนองและทางเลือกของเกษตรกรอาจไม่ได้มีอิสระเสมอไป เนื่องจากมีเงื่อนไขอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรที่ควบคุมได้ยาก เช่น กรณีเกิดภัยธรรมชาติ น้ำท่วม หรือภัยแล้ง ซึ่งอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจแบบเฉพาะหน้าหรือจำเป็นต้องเลือกตัดสินใจตามกลุ่มไป ซึ่งตัดสินใจได้ค่อนข้างยากกว่าเป็นการตัดสินใจอย่างอิสระของเกษตรกรทั้งหมดหรือไม่ นอกจากนั้น จากกรณีศึกษายังพบว่า ถึงแม้เกษตรกรจะอยู่ในฐานะที่สามารถ “ต่อรอง” กับบริษัทได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่เกษตรกรจะสามารถต่อรองได้ทั้งหมด เนื่องจากเงื่อนไขบางอย่างก็เป็นเงื่อนไขที่บริษัทยังต้องเข้มงวดเนื่องจากส่งผลกระทบต่อมาตรฐานการผลิต เช่น การใช้ผลิตภัณฑ์ของบริษัท ทั้ง

ชื่อผลิตภัณฑ์ และปริมาณที่จะใช้ เป็นสิ่งที่บริษัทกำหนดและมีการตรวจสอบโดยละเอียดอย่างเคร่งครัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่เกษตรกรซึ่งตัดสินใจออกจากระบบพันธุ์สัญญาเพราะเห็นว่าบริษัทค่อนข้างสร้างเงื่อนไข และไม่ได้ให้ข้อมูลเกษตรกรอย่างอิสระ ซึ่งเป็นการจำกัดทางเลือกเกษตรกรอย่างหนึ่งในการจัดการกับต้นทุนในการผลิตของตนเอง เพราะบริษัทไม่เปิดเผยข้อมูลสิ่งเหล่านี้ทำให้ไม่รู้ว่าจะสามารถลดต้นทุนโดยหาซื้อสิ่งเหล่านี้เหล่านั้นในราคาที่ถูกลงกว่าในท้องตลาดได้หรือไม่ และทำให้เกษตรกรยังคงต้องพึ่งพาบริษัทเมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับผลผลิต

สรุป

เกษตรกรต่างมีทางเลือกในการจัดการเพื่อให้ตนเองอยู่รอดในระบบพันธุ์สัญญาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งในลักษณะการตัดสินใจเติบโตบทบาทของตนเองในระบบพันธุ์สัญญาลงโดยเกษตรกรส่วนหนึ่งตัดสินใจปลดแอกตัวเองจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัท ในขณะที่บางส่วนพยายามแสวงหาทางเลือกที่ให้ผลประโยชน์สูงสุด และอีกส่วนได้จัดเตรียมทุนและทรัพยากรเพื่อเตรียมพร้อมจะก้าวไปสู่ทางเลือกใหม่ ในขณะที่เกษตรกรอีกกลุ่มหนึ่งหลังจากได้ผ่านการประเมินแล้วจึงตัดสินใจที่จะปรับตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอดต่อไปในระบบพันธุ์สัญญา แต่อยู่ในฐานะที่ตนเองเป็นผู้เลือก ไม่ใช่ผู้ถูกเลือกในระบบ และพยายามต่อรองบนพื้นฐานของข้อมูลที่มีอยู่ ในขณะเดียวกันก็ต้องพยายามหาวิธีจัดการกับบริษัทที่เข้ามาเอารัดเอาเปรียบหรือคดโกงเกษตรกรด้วย ซึ่งการที่เกษตรกรจะตัดสินใจจัดการหรือตอบสนองต่อระบบพันธุ์สัญญาอย่างไรขึ้นอยู่กับ

ทรัพยากรที่จะเป็นฐานในการจัดการทั้งทรัพยากรในระดับกลุ่มเกษตรกร ประกอบไปด้วย การรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ที่จำเป็นสำหรับการอยู่รอดในระบบ การเข้าถึงแหล่งเงินทุนและรู้จักการบริหารจัดการเงินทุนเหล่านั้นให้คงอยู่และเกิดประโยชน์ นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับว่ามีผู้นำที่เข้มแข็งและพร้อมจะเสียสละเพื่อส่วนรวม ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีการวางแผนการทำงานในกลุ่มอย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกันที่ต้องมีวิธีการจัดการและควบคุมสมาชิกในกลุ่มให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขอย่างเคร่งครัด อีกทั้งยังต้องอาศัยการช่วยเหลือพึ่งพากันและความเหนียวแน่นของกลุ่มและสมาชิก และการสร้างเครือข่ายหรือผู้สนับสนุนจากภายนอกอีกด้วย และทรัพยากรในระดับบุคคลของเกษตรกร ได้แก่ การไม่รู้ การสะสมความรู้ และประสบการณ์ของเกษตรกร ความซื่อสัตย์สุจริตต่ออาชีพและกฎระเบียบที่ดีถือปฏิบัติ การมีตลาดกลางเป็นทางเลือกสำหรับการกระจายผลผลิตเพื่อลดความเสี่ยง สถานภาพทางสังคมของเกษตรกรเอง และการช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัวและชุมชน ร่วมกับเงื่อนไขและบริบทอื่นๆ ทั้งการคัดเลือกบริษัทที่จะเข้าร่วมพันธสัญญากับเกษตรกร และรูปแบบการทำเกษตรกรรมตามเงื่อนไขในระบบพันธสัญญา เช่น กรณีการทำเกษตรในระบบอินทรีย์ และภายใต้มาตรฐาน GAP เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

หากต้องการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างราบรื่นในระบบพันธสัญญา จำเป็นต้องสนับสนุนให้เกษตรกรมีทรัพยากรที่เพียงพอต่อการปรับตัวภายใต้ระบบดังกล่าว โดยการส่งเสริมในด้านความรู้ในการแก้ไขปัญหาอัน

เนื่องมาจากการผลิตทั้งในแง่ของการป้องกันและจัดการโรคในพืช หรือการแก้ไขปัญหาในเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต ตลอดจนความรู้ในแง่ของการบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกรโดยอาศัยฐานข้อมูลจากกรณีศึกษาต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ หรือมีสื่อกลางในการประสานงานระหว่างตลาดต่างๆ ที่เกษตรกรจะสามารถกระจายผลผลิตของตนเองที่เกิดจากยอดการสั่งซื้อได้ และควรกำหนดกลไกในการตรวจสอบบริษัทที่เข้ามาทำพันธสัญญากับเกษตรกรเพื่อคอยกำกับติดตามบริษัทพันธสัญญาเหล่านี้เพื่อไม่ให้บริษัทเหล่านี้ทำธุรกิจด้วยการเอาเปรียบและแสวงหาประโยชน์จากเกษตรกรเพียงฝ่ายเดียว และในกรณีที่เกษตรกรตัดสินใจทำเกษตรกรรมภายใต้เงื่อนไขที่มีความจำเป็นต้องมีการรับรองคุณภาพมาตรฐาน เช่น กรณีของเกษตรกรอินทรีย์หรือมาตรฐาน GAP ควรร่วมกันหาแนวทางในการช่วยเหลือเพื่อแบ่งเบาภาระของเกษตรกร ทั้งในด้านต้นทุน ระเบียบ ขั้นตอน และระยะเวลาของการขอรับการตรวจมาตรฐาน นอกจากนั้น ในกรณีที่เกษตรกรได้รับผลกระทบจากความเสียหายที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้อย่างกรณีของปัญหายุ้งฉางหรือภัยธรรมชาติอื่น ๆ รัฐ หรือสถาบันการศึกษาควรให้การสนับสนุนด้านความรู้ หรือทักษะในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพื่อเป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรหรือสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัวใช้เป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลและผู้มีส่วนร่วมในการศึกษาครั้งนี้ที่มีน้ำใจและให้ความร่วมมือในการทำวิจัยเป็นอย่างดียิ่งจนทำให้การศึกษานี้สำเร็จลุล่วงไปได้ และขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ผู้ให้

ทุนอุดหนุนกลุ่มวิจัย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558 เพื่อสนับสนุนโครงการวิจัย “กระบวนการจัดการและตอบสนองต่อระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกรเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาระบบเกษตรพันธสัญญาในจังหวัดนครปฐม” ตลอดจนผู้ร่วมวิจัยและผู้ช่วยประสานงานในภาคีวิสาหกิจสังคมวิสาหกิจและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ที่ร่วมมือร่วมใจ และร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงานอย่างเต็มที่

เอกสารอ้างอิง

- จิรวรรณ กิจชัยเจริญ และพรสิริ สืบพงษ์สังข์. 2557. คู่มือการทำเกษตรพันธสัญญา: สิ่งที่เกษตรกรควรรู้และพึงระวัง. คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่. 52 หน้า.
- ณัฐธาดา ปันนุกาศ. 2558. การปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบการผลิตผักอินทรีย์ของเกษตรกรบนที่สูง อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 3(3): 299-307.
- บุศรา ลิ้มวันนรงค์กุล พกฤษ์ ยิบมันตะสิริ ช่อผกา ม่วงสุข และประทานทิพย์ กระมล. 2549. เกษตรพันธสัญญากับโอกาสการพัฒนาของเกษตรกรรายย่อย. หน้า 97-108 ใน: รายงานการประชุมวิชาการ ศวพท. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- เบญจพรรณ เอกะสิงห์ จิรวรรณ กิจชัยเจริญ และ พรสิริ สืบพงษ์สังข์. 2555. ความเสี่ยงในการเกษตรระบบพันธสัญญาในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน: ผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อย ความเชื่อมโยงต่อนโยบายสาธารณะ. ศูนย์วิจัยระบบทรัพยากรเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่. 41 หน้า.
- เพ็ญศิริ พันพา. 2555. เกษตรพันธสัญญา: กรณีศึกษา กลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง. (ระบบออนไลน์). แหล่งข้อมูล: <http://www.cislampang.com/wp-content/uploads/2012/05/บทความวิจัย-อ.หนึ่ง.pdf> (28 มีนาคม 2558).
- ยลลดา ปันนุเพชร. 2555. มาตรการทางกฎหมายเพื่อนำเกษตรพันธสัญญามาใช้ส่งเสริมการค้าสินค้า การเกษตรภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี, ชลบุรี. 133 หน้า.
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. 2557. การทำการเกษตรแบบมีสัญญา (Contract Farming). (ระบบออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://jpp.moi.go.th/detail.php?section=11&id=72> (28 เมษายน 2558).
- Sherpherd, A.W. 2013. An Introduction to Contract Farming. (Online). Available: <http://makingtheconnection.cta.int/sites/default/files/Contract-Farming-Introduction.pdf> (10 April 2015).
- Giddens, A. 1984. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. University of California Press, Berkeley.
- Minot, N. 2007. Contract Farming in Developing Countries: Patterns, Impact, and Policy Implications. Case study # 6-3. In: P. Pinstrup - Anderson and F. cheng (eds.). Food Policy for Developing Countris: The Role of Government in

the Global Food System. Cornell University,
Ithaca, New York.

Sriboonchitta, S. and A. Wiboonpoongse. 2008.

Overview of Contract Farming in Thailand:

Lessons Learned. ADB Institute Discussion Paper
No.112 (July, 2008). Asian Development Bank

Institute, Tokyo, Japan.